

Історико-теоретичні засади вивчення та діахронний вимір сучасної трудової міграції

О. С. Химович

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

УДК 314.15 026.49(477)

doi: 10.15421/1717152

Вивчено та проаналізовано основні хвилі трудової міграції, зокрема, увага зосереджена на характеристиці їхніх часових меж. Виділено та проаналізовано основні тенденції підперіодів в останній, четвертій, хвилі трудової міграції громадян України. Визначено, що перші три хвилі характеризуються через політичні, релігійні, ідеологічні чинники, основними їх представниками є переважно чоловіки, а от остання, четверта хвиля має суттєві відмінності та визначається як жіноча міграція. На основі проведеного аналізу наукової літератури, а також авторського дослідження (зібрано більше ніж 40 інтерв'ю з трудовими мігрантами) визначено основні підперіоди четвертої хвилі трудової міграції, яку вчені характеризують переважно як економічну міграцію.

На основі здійсненого аналізу виявлено чимало напрацювань як теоретико-методологічного, так і прикладного характеру. Зроблено спробу проаналізувати розміри трудової міграції. На підставі аналізу вітчизняних та закордонних досліджень також визначено, що явище трудової міграції з України має складний характер і не зводиться до економічного детермінізму. Визначено та показано регіональний розподіл трудових мігрантів, які мали досвід роботи чи навчання за кордоном.

Ключові слова: міграція в Україні; міграційні настрої; міграційні процеси; еміграція; країна-донор; країна-реципієнт; тимчасова трудова міграція; економічний детермінізм

Historical and theoretical foundations for the study and diachronic dimension of labour migration

O. S. Khymovych

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The article focuses on the analysis of migration processes in the diachronic measurement and to determine the basic theoretical principles. In particular, main waves of labour migration are studied, their temporal scopes are outlined. Basic tendencies of the considered last-wave subperiods are analysed. The research is based on the impressive number of theoretical and methodological works related to the subject.

The analysis of these works accomplished by Ukrainian and foreign scientists has revealed that the phenomenon of labour migration from Ukraine is of complicated nature and is not reduced to purely economic reasons. Because today, people migrate not only to meet physiological or other material needs, but also to meet their social needs. Also, life in another country became the norm for them, and the new cultural environment created a new social reality.

It should be emphasized that the fourth wave of Ukrainian migration has a qualitatively different character compared to the first three. The main reasons for this migration wave, due to relevant studies, are economic ones, since economic factor was dominant for the labour migrants' motivations. Also, transformation of family values and roles is observed during that period. On the basis of the studied scientific literature, as well as on the author's own research, the main subperiods of the fourth wave of labour migration, referred to generally as economic migration, are identified.

The main concepts of migration are also considered, and the categories of labour migrants are analysed. Moreover, author's personal approach to the concepts of «migration» and «labour migrant» is introduced. Based on the analyzed material defined the gender features of modern labor migration, in particular, the main directions of migration, conditions of living abroad, the sphere of employment and the level of remuneration, are determined.

In current research, qualitative methods are applied, in particular, semi-structured interviews with labour migrants, which, combined with quantitative methods, allow to more deeply analyse the stages of labour migration among the residents of Lviv region. For empirical research, we used the author's methodology for studying migratory processes among contemporary Ukrainian labor migrants, which was formed by combining qualitative (covering more than 40 interviews with labour migrants) and quantitative components.

Keywords: migration in Ukraine; migratory sentiment; migration processes; emigration; country-donor; country-recipient; temporary labor migration; economic determinism

Цитування даної статті: Химович О. С. Історико-теоретичні засади вивчення та діахронний вимір сучасної трудової міграції / О. С. Химович // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – № 11. – С. 91-99.

Citation of this article: Khymovych, O. S. (2017). Istoryko-teoretychni zasady vyvchennia ta diakhronnyi vymir suchasnoi trudovoi mihratsii [Historical and theoretical foundations for the study and diachronic dimension of labour migration] *Scientific and theoretical almanac "Grani"*, 20 (11), 91-99.

Received: 20.10.2017

Accepted: 16.11.2017

Историко-теоретические основы изучения и диахронный измерение современной трудовой миграции

О. С. Химович

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

Изучено и проанализировано основные волны трудовой миграции, в частности внимание сосредоточено на характеристике их временных рамок. Выделены и проанализированы основные тенденции подпериодов последней, четвертой, волны трудовой миграции граждан Украины. Определено, что первые три волны характеризуются через политические, религиозные, идеологические факторы, их основными представителями являются преимущественно мужчины, а вот последняя, четвертая волна имеет существенные различия и определяется как женская миграция. На основе проведенного анализа научной литературы, а также авторского исследования (собрано более 40 интервью с трудовыми мигрантами) определены основные подпериоды четвертой волны трудовой миграции, которая характеризуется учеными преимущественно как экономическая миграция.

На основе проведенного анализа выделено немало наработок как теоретико-методологического, так и прикладного характера. Сделана попытка проанализировать размеры трудовой миграции. На основе анализа отечественных и зарубежных исследований также определено, что явление трудовой миграции из Украины имеет сложный характер и не сводится к экономическому детерминизму. Определено и представлено региональное распределение трудовых мигрантов, которые имели опыт работы или учебы за рубежом.

Ключевые слова: миграция в Украине; миграционные настроения; миграционные процессы; эмиграция; страна-донор; страна-реципиент; временная трудовая миграция; экономический детерминизм

Постановка проблеми. Міграція як явище виникла і розвивалась одночасно із людством. Більшість країн у світі на різних етапах розвитку тією чи іншою мірою були залучені до різних міграційних процесів: чи то в ролі країни-донора – постачальника трудових ресурсів, чи то в ролі країни-реципієнта.

Сьогодні у світі, за різними оцінками, нараховується від 150 до 175 млн осіб (понад 3% населення світу), які проживають за межами країни свого походження або перебувають у тимчасовій еміграції. Кожного року це число збільшується принаймні ще на три мільйони [6].

Починаючи з кінця ХХ ст. дослідники фіксують поступове зростання інтересу до трудової міграції [12, с. 48]. У визначеннях трудової міграції наголошують на аспекті працевлаштування: це «один із видів міграції, що здійснюється фізичною особою з метою пошуку роботи (позитивне міграційне налаштування на працю), тобто переміщення працездатного населення для працевлаштування, що може мати постійний або тимчасовий характер» [21, с. 152 – 154]; «пересування людей або всередині країни, або між країнами з метою заповнення незайнятих робочих місць» [1, с. 362].

Термін «міграція» вживається в багатьох соціальних та гуманітарних науках, зокрема в соціології, психології, історії, демографії, політології, економіці та антропології, і має багато різних трактувань. Сам він походить від латинського слова «migratio», що означає переміщення, переселення. Міграція в соціогуманітарних науках розглядається не лише як «просторовий рух населення», а також у зв'язку з іншими вимірами, наприклад: часовим, правовим статусом, територіальним тощо [17].

Аналіз досліджень і публікацій. Й. Корчинська розрізняє в понятті «міграція» два різноскеровані процеси: еміграція – виїзд людей до певної країни, регіону, міста та імміграція – в'їзд до

певної країни, регіону, міста. «Країна проживання є місцем походження емігранта, а нове місце проживання є місцем поселення чи призначення “мігранта”» [25]. Явище міграції включає в себе будь-які види просторових переміщень – від локальних до глобальних. У зв'язку з інтенсифікацією глобалізаційних процесів та міжнародних контактів, що, у свою чергу, сприяє посиленню міграційних процесів, у сучасній науковій літературі основний акцент робиться саме на транскордонній міграції [17].

Як уже згадувалося, під час розгляду поняття міграції дослідники зосереджуються на певних її аспектах. Тому в більшості випадків означення міграції є дуже різними, залежно від того, який з її компонентів брався до уваги.

Серед праць, присвячених дослідженням міграційних процесів, можна виокремити праці як теоретико-методологічного, так і прикладного характеру В. Євтуха, І. Прибиткової, М. Романюк, О. Хомри та ін. Комплексні міждисциплінарні дослідження проблем міграції населення України проведені групою вчених під егідою Управління зі справ міграції та біженців Державного комітету зі справ національностей та міграції України (О. Малиновська) [11], підкомітетом Верховної Ради з питань прав людини, національних меншин та міжнародних відносин (Г. Удовенко) [20]. Історичним аспектам світових міграційних процесів присвячені напрацювання таких дослідників, як Н. Гринда, В. Іноземцев, Ж. Зайончковська, С. Коллінсон (S. Collinson) та ін.

Важливий аналітичний та емпіричний матеріал щодо різних складників міграційних процесів, їхнього змісту і наслідків, результатів аналізу пов'язаних з ними проблем містять праці вітчизняних дослідників, зокрема, Е. Лібанової, І. Майданік, І. Марков, В. Сусак, С. Чеховича. Представники західної науки в другій половині ХХ ст. також досить активно розглядали як загальні, так і

окремі проблеми міграції (А. Адамс, Дж. Беррі, Р. Салазар-Парренас, Е. Равенстайн, Дж. Прібільські та ін.). Вивчаючи міграцію населення, зазначені фахівці нерідко виокремлюють міграцію різних соціальних груп, наприклад, студентів, біженців та переселенців. Проте варто вказати, що, як і вітчизняні науковці, вони вивчають її здебільшого в економічному та трудовому контексті [20] і майже відсутні напрацювання в соціокультурній площині. Тобто основний акцент робиться все ж на економічні складники, але, на нашу думку, сьогодні це явище має інший характер і варто обов'язково включати й культурний аспект під час розгляду цього явища.

Питання щодо регулювання наслідків міграційних процесів в Україні обговорюються з початку 90-х рр. ХХ ст. Проблеми міграційної політики досліджують Й. Корчинська, Т. Петрова, О. Ровенчак, Г. Удовенко та ін.

Процеси адаптації, інтеграції, асиміляції мігрантів вивчали Дж. Беррі (J. Berry), Ф. Віанелло (F. Vianello), В. Володько, П. Штомпка (P. Sztompka), Т. Юдіна та інші науковці, які описують зміни та впливи, яким піддаються трудові мігранти. Варто наголосити, що напрацювання Т. Юдіної присвячене розробці галузевої соціології міграції. Предметом досліджень науковців в Україні поступово ставали теоретичні та методологічні аспекти міграційних процесів.

Серед праць з проблеми трудової міграції особливий інтерес становить монографія Н. Тиндик «Трудова міграція в епоху глобалізації: інтеграція у світ чи втеча від бідності» (2009) [18]. Автором проаналізовано особливості трудової міграції як важливої складової частини світового міграційного процесу. У монографії розкрито феномен трудової міграції в контексті демографічної ситуації у глобалізаційному світі, визначено її вплив на формування міграційних трудових потоків населення в закордонних країнах. Н. Тиндик запропонувала нові підходи до дослідження різних аспектів трудової міграції в економічно розвинутих державах та країнах з перехідними економіками. Також автором розглянуто питання формування трудової міграції за умов політичних та соціально-економічних змін в українському суспільстві [18].

Останні десять років проблема трудової міграції була об'єктом дисертаційних досліджень. Зокрема, варто виділити дослідження І. Лапшина «Міжнародна міграція робочої сили: український аспект (за матеріалами західних областей України)». Автор запропонував використати позитивні ефекти міжнародної міграції для розвитку ресурсного потенціалу економіки з метою поліпшення соціального капіталу та нагромадження інвестиційних ресурсів у місцях постійного проживання мігрантів [4].

Також варто виділити дисертаційні роботи В. Володько та О. Ровенчак. У своїй дисертації В.

Володько розкриває вплив трудової міграції на сімейні ролі сучасних українських жінок із досвідом роботи за кордоном. У роботі розроблено та емпірично апробовано багаторівневу композицію структури основних сімейних ролей українських мігранток та з'ясовано характер і ступінь впливу трудової міграції у країнах їхнього перебування на продукування і відтворення сімейних ролей у міграційний та післяміграційний періоди [2].

Дисертаційна робота О. Ровенчак присвячена вивченню міграційних процесів як соціокультурного феномену доби глобалізації. Емпіричне дослідження дало багатий матеріал для характеристики наслідків міжнародної міграції на особистість мігранта, різні соціальні групи, суспільства-донори та суспільства-реципієнти [15].

У подальшому зупинимося детально на аналізі міграційних процесів в Україні. Процеси трудової міграції на території України не завжди мали однакову інтенсивність та характер. Сьогодні українські дослідники міграційних процесів України виокремлюють чотири хвилі: перша хвиля – кінець ХІХ – початок ХХ ст., друга – період Першої світової війни (так звана «заробітчанська»), третя – між двома світовими війнами (в основному політична), четверта – після Другої світової війни (політична, переміщені особи з метою працевлаштування) [8].

Варто виділити напрацювання таких українських істориків, як С. Качараба та М. Рожик, які зауважили, що «головним джерелом української імміграції у Західній Європі та Америці стали вихідці із західноукраїнських земель, котрі змушені були покидати батьківщину наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.» [9]. Це був початок першої хвилі української еміграції, яка була обумовлена певними факторами: соціально-економічними, суспільно-політичними та духовно-культурними. Як наслідок, перша хвиля української міграції призвела до того, що сотні тисяч українців переселилися в Росію, США, Канаду, Бразилію, Аргентину та європейські країни [19].

Друга хвиля міграції припадає на післяреволюційні події та громадянську війну 1917 – 1921 рр. На відміну від першої хвилі, основним контингентом мігрантів цієї хвилі були представники дворянства, службовці, інтелігенти, гетьмани та офіцери, які змушені були мігрувати з політичних мотивів. Однією з основних причин політичної міграції цього етапу була поразка національно-визвольної боротьби 1917 – 1921 рр. [19]. Багато з них намагалися заснувати український рух в еміграції. Серед емігрантів були групи з високим рівнем освіченості та фахівці різних галузей економіки, науковці, літератори. Для міграції обирали такі країни, як: Польща, Чехословаччина, Румунія, Австрія, Болгарія, Німеччина та Франція. Варто наголосити, що до другої хвилі міграції також належить насильницьке виселення мільйона укра-

їнських мігрантів у період колективізації 1929 – 1930 рр. у райони Сибіру та Півночі [9].

Причиною третьої хвилі було політичне становище України. У цей період мігрували різні верстви населення. З УРСР виїжджали політичні та військові діячі УНР, багато представників української науки, культури тощо. З приєднанням Галичини до УРСР кількість емігрантів становила не менше ніж 100 тис. осіб [19]. До мігрантів цього періоду належали також ті, хто під час війни опинився в таборах для переміщених осіб та після її закінчення боявся повернутися на Батьківщину із західних зон Німеччини, щоб не бути закинутими до концтаборів. Тільки в США їхня кількість досягла близько 80 тис. осіб [8]. До 1944 р. більше ніж 3 млн українців перебували на території гітлерівської Німеччини як примусово вивезені на каторжні роботи, а також ті, хто евакуювався на Захід (без урахування військовополонених). Одна третина з них у 1945 – 1948 рр. репатріювалася до СРСР. Інші ж, навпаки, роз'їхалися по всьому світу. До 1953 р. у ФРН їх залишилося тільки 20 тис., в Австрії – лише 5 тис. У ФРН 5 тис. українців мали роботу та були інтегровані в державну економіку. В Австрії працевлаштувалося тільки 500 осіб. Цей неповний перелік доповнюють ще 2 128 українців (разом із сім'ями – 4 849), які жили за рахунок сторонньої допомоги [9]. Необхідно наголосити, що перші три хвилі характеризуються переважно чоловічою міграцією, на це вказують як причини (політичні, релігійні, ідеологічні тощо), так і сам характер міграції.

На нашу думку, розпад СРСР призвів до того, що четверту хвилю міграції в Україні, яка триває дотепер, потрібно поділити на чотири підперіоди. На початку 90-х рр. XX ст. значних змін зазнали, зокрема, інтенсивність, спрямованість і характер зовнішньої міграції населення України [22, с. 11], чого не було після Другої світової війни.

Трудова міграція в Радянському Союзі була переважно внутрішнім «закритим» явищем. Вона передбачала інтенсивні (добровільні і примусові) переміщення трудових ресурсів у межах країни. Проте це не означало, що явище еміграції було цілковито відсутнім у СРСР. Однак транскордонна міграція була радше винятком, ніж правилом, і становила поодинокі випадки. Більшість громадян СРСР їхала за кордон не з власної ініціативи, а виконуючи державні доручення. Це були військові, які проходили службу за кордоном, спеціалісти, висококваліфіковані робітники, які працювали в державах соціалістичного табору і країнах, що розвивалися, а також незначні групи організованих туристів. Окрему групу становили емігранти-євреї. Вирізнялися також дисиденти, яких радянська влада примусово відправляла за кордон. Проте ця група швидше є винятком, ніж закономірним явищем того періоду. Про більшість таких мігрантів існувала негативна думка, на них вішали ярлик «зрад-

ників Батьківщини» [9]. Тобто період після Другої світової війни (1945 р.) до розпаду СРСР (1991 р.) можна вважати першим підперіодом четвертої хвилі, оскільки, як ми описували вище, суттєво відрізнявся від інших і мав радше «добровільно-примусовий» характер.

Після проголошення незалежності в Україні різко зросла кількість емігрантів, тобто з початком 90-х рр. XX ст. можемо говорити про початок другого підперіоду четвертої хвилі. Причинами цього стали як руйнація «залізної завіси», створення відповідної законодавчої бази, суттєве спрощення механізму оформлення документів на виїзд, так і падіння життєвого рівня населення через економічну кризу. Після непродуманих реформ початку 90-х рр. XX ст. більша частина населення країни опинилась за межею бідності. Зростання безробіття, мізерні заробітні плати та повна затримка їхніх виплат, відсутність перспектив професійного зростання, економічна нестабільність, відсутність безпеки громадян служили і продовжують служити підставами для потужних міграцій населення [14; 22].

Ще в недавньому «доперебудовному» минулому найменший натяк на нерентабельність економіки, низькі зарплати на ринку праці в країні, «де перемиг соціалізм», одним із найважливіших завоювань якого була відсутність безробіття, вважали неприпустимим [22]. Сьогодні ця проблема набула якісно іншого характеру. Реформування економічних відносин неможливе без вивільнення працівників і позбавлення їх основних доходів та можливості забезпечувати себе та своїх рідних. Вимушена незайнятість (або безробіття) в Україні, що супроводжує ринкові реформи, була особливо гострою в 90-х рр. XX ст., проте потрібно зазначити, що й сьогодні це залишається актуальною проблемою. А пошук ефективної стратегії державного регулювання зайнятості в країні дотепер є однією з найважливіших загальнонаціональних проблем.

Хоча жителі України очікували від реформ істотного поліпшення економічної ситуації в країні, для переважної частини економічно активного населення ринкові перетворення призвели до втрат: заробітна плата не збільшувалася, платоспроможний попит поменшав, тоді як ризик втратити роботу, навпаки, посилювався. Після нетривалого періоду надій на поліпшення матеріального і соціального статусу прийшло тверезе усвідомлення непевності ситуації на ринку праці в країні й необхідності самостійного пошуку нових джерел доходу для себе і своєї сім'ї. Так були включені механізми самоорганізації. Одним зі способів пристосування до нової ситуації виявилася тимчасова трудова міграція за кордон.

Необхідно наголосити, що четверта хвиля української міграції має якісно інший характер порівняно з першими трьома. Зокрема, основними причинами цього періоду були економічні [14], а

мета такої міграції – поліпшення становища своєї сім'ї [2]. Також у цей час відбувається трансформація сімейних цінностей та ролей. Саме в другому підперіоді економічний чинник найбільше впливає на мотивацію трудових мігрантів. Із проаналізованої нами вище літератури та проведеного власного дослідження (зібрано більше ніж 40 інтерв'ю з трудовими мігрантами у період з 2008 р. до 2013 р.) можна стверджувати, що він протривав з 1991 р. до приблизно кінця 2005 р., оскільки, як показують соціологічні дослідження [2; 11; 14; 15], цей період учені характеризують переважно як економічну міграцію, про що йшлося вище.

Приблизно з 2005 р. в українському соціумі фіксується короткочасна економічна стабілізація, проте мігранти не поспішають повертатися. Згідно з даними Держкомстату, у цей час відбулося часткове скорочення міграційних процесів, проте воно протривало не довго. З початком нової економічної кризи трудова міграція знову посилюється [6]. Інша причина криється у внутрішній трансформації світоглядної системи самого трудового мігранта, зміні його соціокультурних потреб. Нам видавалося, що цей третій підперіод триває і сьогодні, а її представники беруть активну участь у перемішуванні досвідів, набутих у країні-донорі та країні-реципієнті (зокрема, і досвіду міжнародної взаємодії, що може включати і процес актуалізації / переосмислення різних національних стереотипів тощо).

Проте починаючи з 2013 р. в Україні та світі відбулися суттєві зміни, (Революція Гідності та АТО, війна в Сирії тощо), на нашу думку та згідно з даними сайту Держкомстату, знову різко зростає кількість трудових мігрантів, що є очевидним. Важливо, що незважаючи на військове загострення на Сході, наші співвітчизники продовжують їздити на роботу до Росії – країни, яка безпосередньо воює з Україною. У цей підперіод міграція має дещо інший характер, ми б виділили особистісну, таку як небажання йти воювати, тому знову спостерігаємо значну чоловічу міграцію, зокрема серед молоді. Адже другий та третій підперіоди характеризувалися переважно жіночою міграцією. У цей період також відбувається погіршення економічного становища населення, зокрема знецінення гривні та збільшення цін на продукти першої необхідності та комунальні послуги, тобто знову з'являється економічний складник, який у третьому підперіоді відходив на другий план.

Проаналізуємо напрями та основні сфери працевлаштування трудових мігрантів, яких ми відносимо до четвертої хвилі та останніх трьох підперіодів. Сьогодні в Україні виділяють чотири ключові напрями зовнішньої міжнародної міграції: центральноєвропейський (країни Центральної Європи), західноєвропейський (країни Західної Європи; США), південно-європейський (країни

Південної Європи) та східний (Росія). У Росії працює близько 48,5% мігрантів, переважно чоловіків. Це приблизно стільки ж – у державах ЄС [29; 30]. Трудові мігранти з України значно частіше знаходять роботу в Європі [7], де вони переважно працюють у різних сферах [27, с. 12 – 13, 30]. Ці тези підтверджують й інші дослідники.

За даними західних дослідників (A. Grzymata-Kaztowska, S. Hungtington, S. Kastles), мігранти з України займають перше місце (у кількісному відношенні) серед різних національних спільнот трудових мігрантів у Польщі, а також входять до першої трійки за кількістю мігрантів в Італії, Чехії та Португалії [23; 24; 31]. Вони працюють у різних сферах, зокрема, у сільському господарстві, торгівлі, будівництві, а також у домашньому секторі [7; 13; 26]. Лише незначна кількість українців працевлаштовується за фахом (вчителі, медсестри, науковці) або навчаються новій професії й працюють відповідно до неї в цій країні [13].

Українські мігранти заповнюють як первинний, так і вторинний сектор ринків праці у приймаючих суспільствах. Хоча, звичайно, вторинний сектор – набагато частіше. Найпоширенішими формами економічної діяльності трудових мігрантів є будівництво (51,6%) та робота в домашньому секторі (16,3%). Жінки переважно працюють у домашньому секторі (за деякими даними 36,1% від загальної кількості мігрантів), а чоловіки – у промисловому та будівельному [28].

Жінки суспільств-реципієнтів традиційно відповідають за ведення домашнього господарства, догляд та опіку членів сім'ї. Зростання їхньої професійної зайнятості не привело до серйозного перерозподілу домашніх обов'язків з іншими членами сім'ї, насамперед чоловіками. Інакше кажучи, виконання всієї чи більшості домашніх робіт і надалі очікується саме від жінок. У цих умовах саме трудові мігрантки з бідніших країн виконують низькооплачувані роботи в домашньому секторі. У такий спосіб жінки з розвинутих країн мають можливість бути активними учасниками ринку праці, передавши «менш престижні» домашні роботи мігранткам [26]. Заробітки чоловіків є дещо вищими через залученість у будівельну сферу, яка належить до переліку найскладніших робіт через високий ризик травматизму та труднощів, пов'язаних саме із цією сферою. Також чоловіки залучені до сільськогосподарського сектору, що й визначає їхні дещо вищі заробітки, ніж у жінок. Проте їхня заробітна плата не є настільки високою, як платня корінним мешканцям на тих самих роботах [10]. Зазначимо також, що враховуючи характер робіт, чоловіки і жінки мають різний досвід комунікації із зовнішнім суспільством країни-реципієнта. Жінки, проживаючи індивідуально в родині, глибоко «занурюються» в суспільство-реципієнт, вони змушені вчити його мову й культуру, оскільки цього вимагає специфіка їхнього працевлаштування [5].

Натомість чоловіки переважно працюють бригадами і часто на закритих об'єктах. Отже, їхня взаємодія із суспільством-реципієнтом зводиться до мінімуму, а характер праці не вимагає обізнаності з його культурою і традиціями.

Справжні розміри трудової міграції залишаються невідомими, у різних версіях експертів фігурують різні числа. Так, тривалий період, у зв'язку з відсутністю статистичних даних, різні наковці та політики називали число від 5 до 7 млн, тоді як приблизно з 2009 р. по 2013 р. кількість мігрантів коливалася від 3 до 4 млн [16], з 2013 р. ця цифра зростає. Таку неточність даних можна пояснити ще й тим, що багато людей виїжджають як туристи чи гості в різні країни й часто залишаються там як нелегали. Навіть враховуючи певні позитивні наслідки цього процесу (зменшення рівня безробіття і соціальної напруженості в суспільстві, поповнення валютного фонду України за рахунок трансферних переказів частини доходів працівників-мігрантів на батьківщину тощо), не можна закривати очі на його негативний бік. Наприклад, вітчизняний ринок втрачає найактивнішу і найбільш конкурентоспроможну частину трудового потенціалу країни [3; 10]. Згідно з даними Держкомстату України за станом на 2013 р. їхня чисельність становить 1,5 млн, що сягає 5,1% працездатного насе-

лення України. Протягом останніх років, всупереч очікуванням, пов'язаним з економічними зрушеннями, рівень бідності в Україні продовжує залишатися загрозливим [6].

Альтернативою еміграції, або, як її ще іменують, виїзду на постійне місце проживання до зарубіжних країн, є тимчасова трудова еміграція, досвід якої вже набули члени кожної десятої української родини (10,2%) [14].

Згідно з дослідженнями вітчизняних соціологів (В. Володько, О. Ровенчак, І. Прибиткової та ін.), основні потоки трудової міграції з України зосереджено до таких країн, як Росія та Польща, трохи менше заробітчани виїжджає до Німеччини та Чехії.

Як показують дослідження, основний потік трудових мігрантів в Україні припадає саме на західноукраїнські області. Серед найактивніших областей виокремлюють Закарпатську, Чернівецьку та Львівську (рисунок).

Таким чином, здійснений аналіз специфіки міграційних процесів в Україні дає можливість визначити та окреслити основні хвилі трудової міграції. У роботі охарактеризовано часові межі цих хвиль та основні тенденції виділених періодів. Дослідники виділяють чотири хвилі, проте, спираючись на результати авторських емпіричних

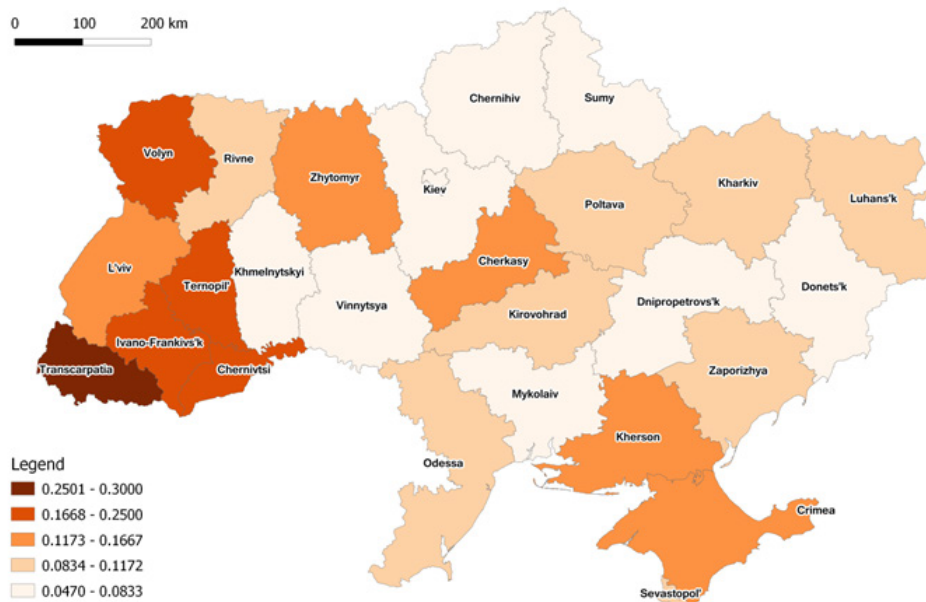

Рис. 1 Розподіл відповіді респондентів на запитання «Чи доводилося Вам коли-небудь навчатися / працювати за межами України?»¹

¹ Region, Nation and Beyond. Transcultural and interdisciplinary reconceptualization of Ukraine. SNF Grand CR11/1L_135348. Вибірка 6000. Березень 2013 р.

досліджень та проаналізованого нами матеріалу, ми пропонуємо поділити четверту хвилю на чотири підперіоди, які якісними характеристиками різняться між собою. До першого підперіоду ми відносимо проміжок часу від закінчення Другої світової війни до 1991 р. (розпаду СРСР), другий – припадає на 1991 – 2005 рр. де переважає еко-

номічна мотивація, третій – 2005 – 2013 рр. (зміна соціокультурних орієнтирів, зміна стилю життя та цінностей заробітчан), четвертий – розпочинається з 2013 р. і триває до сьогодні. З початком нової економічної та військової кризи розпочинається інший період, який визначається ще й зміною соціокультурних потреб трудового мігранта.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Большой толковый социологический словарь: [у 2 т.] / под ред. Д. Джери, Дж. Джери; [пер. с англ.]. – М.: Вече, АСТ, 2001. – Т. 2. – 528 с.
2. Володько В.В. Ціннісні орієнтації сучасних трудових мігрантів з України (гендерний аспект) / В.В. Володько // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць*. – Харків: Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2004. – С. 607-609.
3. Саснок Ю. І. (ред.). Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в Українському суспільстві / ред. Ю. І. Саснок, Л. Амджадін, М. Васильчук та інш. – Київ: Наука, 2007. – 143 с.
4. Готра О. Б. Трудова міграція – позитивні та негативні наслідки: історіографія проблеми / О. Б. Готра // *Чорноморський літопис*. – 2010. – Вип.2. – С. 106-111. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chl_2010_2_17.pdf
5. Гусева Ю. Политика “Нового быта” в СССР / Ю. Гусева // *Вариации на тему Гендера: материалы III межвузовской конф. молодых исследователей [“Гендерные отношения в современном российском обществе”]*, (Санкт-Петербург, 2004 г.). – СПб.: Алетей, 2004. – 312 с.
6. Демографічна ситуація. Населення (1990-2013 рр.): стат. зб. Держ. ком. статистики України. – 2013. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Зовнішня трудова міграція населення України. / За ред. Е. М. Лібанової. – Київ: ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2009. – 120 с.
8. Качараба С. П. Еміграція з Західної України 1919–1939 / С. П. Качараба. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. – 416 с.
9. Качараба С. Українська еміграція. Еміграційний рух зі Східної Галичини та Північної Буковини у 1890-1914 рр. / С. Качараба, М. Рожик. – Львів: АТ “Рівненська друкарня”, 1995. – 122 с.
10. Крупницький Л. Лише 2% українців працюють за кордоном легально / Л. Крупницький // *Україномовна версія BBC. Новини*. – 24.03.2008. – Режим доступу: www.bbc.co.uk/ukrainian.
11. Малиновська О. Трудова міграція з України: за даними досліджень 1994 і 2002 рр. у м. Києві, м. Чернівці та с. Прилбичі Яворівського району Львівської області. / О. Малиновська. // *Українська трудова міграція у контексті змін сучасного світу*. – Львів: Компанія “Манускрипт”, 2005. – С. 110–125.
12. Міграція населення в контексті соціальних наук: [збірник програм учебник курсов по міграції]; под ред. И. Н. Молодиковой. — Смоленск: Маджента, 2005. — 370 с.
13. Міграція і ринки праці Польщі й України / під ред. К. Іглицької. – Варшава: Ін-т публ. справ, 2003. – 118 с.
14. Прибиткова І. Трудові мігранти у соціальній ієрархії українського суспільства: статусні позиції, цінності, життєві стратегії, стиль і спосіб життя / І. Прибиткова // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2003. – № 1. – С. 109–124.
15. Ровенчак О. Вивчення та класифікація міграцій у науковій літературі з соціогуманітарних наук як спроба наближення до операціоналізації понять / О. Ровенчак // *Політичний менеджмент*. — 2006. – №2. – С. 127–139.
16. Світовий конгрес українців. – Режим доступу: www.ukrainianworldcongress.org.
17. Соціологія: терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник-довідник / уклад. В. М. Піча та ін. – Київ: Каравела, Л.: Новий світ-2000, 2002 – 480 с.
18. Тиндик Н. П. Трудова міграція в епоху глобалізації: інтеграція у світ чи втеча від бідності: монографія / Н. П. Тиндик. — Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. — 600 с.
19. Федюк В. Ю. Український етнос в умовах міграційних процесів сучасної цивілізації / В. Ю. Федюк // *Філософія. Культура. Життя*. - 2012. – Вип. 38. – С. 61-75.
20. Химович О. Еміграційна активність жіночого населення в Україні / О. Химович // *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Вип. 2. – С. 363-367.
21. Чехович С. Б. Міграційне право України / С. Б. Чехович. — Київ: Школа, 2003. — 368 с.
22. Шульга Н. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты / Н. Шульга. — Київ: Ин-т социологии НАН Украины, 2002. — 700 с.
23. Castles S. Ethnicity and Globalization. From Migrant Worker to Transnational Citizen / S. Castles. – London; Thousand Oaks; New Delhi: SAGE Publications, 2000. – 230 p.
24. Huntington S. P. Who Are We? The Challenges to America’s National Identity / S. P. Huntington – New York; London; Toronto; Sydney: Simon & Shuster Paperbacks, 2004. – xvii, 428 p.
25. Korczyńska J. Sezonowe wyjazdy zarobkowe Polaków do Niemiec / J. Korczyńska. — Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2003. — 198 s.

26. Salazar Parreñas R. Servants of globalization. Women, migration and domestic work / R. Salazar Parreñas. – California : Stanford University Press, 2001. — XI, 309 p.
27. Salazar Parreñas R. Children of global migration. Transnational families and gendered woes / R. Salazar Parreñas. – California : Stanford University Press, 2005. — XI, 212 p.
28. Szczepaniková A. Migration as gendered and gendering process: a brief overview of the state of art and suggestions for future direction in migration research [Електронний ресурс] / A. Szczepaniková // Multicultural Centre of Prague. – 28.03.2006. – Режим доступу : <http://www.migrationonline.cz/e-library/?x=1963604>
29. The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10803920500434037>.
30. Ukrainian Labour Migration Processes in Russia: Social and Gender Aspects, Materials of Comprehensive Sociological Study / Editors : Volker Tegeler, Olga Cherkez. – Odessa : “Elton” Ltd, 2011. – 155 p.
31. World migration 2003: managing migration challenges and responses for people on the move [ed. by T. L. Weiss]. – Vol. 2. – Geneva : IOM, 2003. – 396 p.

REFERENCES

1. Jary, D., & Jary, J. (2001). *Bol'shoj tolkovyj sociologicheskij slovar'. Tom 2 (P–Ja) [Large explanatory sociological dictionary. Vol. 2]*. Moscow: Veche, AST. (in Russian)
2. Volodko, V. V. (2004). Tsinnisi oriyentatsiyi suchasnykh trudovykh mihrantiv z Ukrayiny (hendernyy aspekt) [Value orientations of modern labor migrants from Ukraine (gender perspective)]. *Metodolohiya, teoriya ta praktyka sotsiologicheskoho analizu suchasnoho suspil'stva: Zbirnyk naukovykh prats' [Methodology, Theory and Practice of Sociological Analysis of Modern Society: Collection of Scientific Works]* Kharkiv: V. N. Karazin National University, 607–609 (in Ukrainian).
3. Sayenko, Yu. I. (ed.), 2007. *Genderni stereotypy ta stavlennya hromads'kosti do gendernykh problem v ukrayins'komu suspil'stvi [Gender stereotypes and public attitudes towards gender issues in Ukrainian society]*. Kyiv (in Ukrainian).
4. Hotra O. B. (2010). Trudova mihratsiya –pozytyvni ta nehatyvni naslidky: istoriohrafiya problemy [Labor migration – positive and negative consequences: historiography of the problem]. *Chornomors'kyi litopys, (2)*, 106–111 (in Ukrainian).
5. Guseva, Ju. (2004). Politika “Novogo byta” v SSSR [The policy of the “New Life” in the USSR]. In Meleshko, T. A., & Rabzhaeva, M. V. (ed.), *Variacii na temu gendera. Materialy III mezhvuzovskoj konferencii molodyh issledovatelej “Gendernye otnoshenija v rossijskom obshchestve” [Variations on the Subject of Gender: Proceedings of the III Interuniversity Conference of Young Researchers “Gender Relations in Contemporary Russian Society”]*. Saint-Petersburg: Aletejja.
6. *Demografichna sytuatsiya. Naselelnya (1990-2013 rr.) [Demographic situation. Population (1990-2013)]* (2013). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Libanova, E. M. (ed.), (2009). Zovnishnya trudova mihratsiya naselelnya Ukrayiny [External labor migration of the population of Ukraine]. *DP “Informatsiyno-analitychne ahentsstvo”*, Kyiv (in Ukrainian).
8. Kacharaba, S. P. (2003). *Emihratsiya z Zakhidnoyi Ukrayiny [Emigration from Western Ukraine in 1919–1939]*. Lviv: Lviv University Press. (in Ukrainian).
9. Kacharaba, S., & Rozhyk, M. (1995). *Ukrayins'ka emihratsiya. Emihratsiynny rukh zi Skhidnoyi Halychyny ta Pivnichnoyi Bukovyny u 1890-1914 rr. [Ukrainian emigration. Emigration movement from Eastern Halychyna and Northern Bukovyna in 1890-1914]*. Lviv: AT “Rivnens'ka drukarnya”. (in Ukrainian).
10. Krupnyts'kyi, L. (2008, March 24). Lyshe 2% ukrayintiv pratsyuyut' za kordonom lehal'no [Only 2% of Ukrainians work abroad legally]. *BBC News*. Retrieved from: www.bbc.co.uk/ukrainian (in Ukrainian).
11. Malynovs'ka, O. (2005). Trudova mihratsiya z Ukrayiny: za danymy doslidzhen' 1994 i 2002 rr. u m. Kyievi, m. Chernivtsi ta s. Prylbychi Yavorivs'koho rayonu L'vivs'koyi oblasti [Labor migration from Ukraine: according to the research data of 1994 and 2002 in Kyiv, Chernivtsi and vil. Privlichi of Yavoriv district of Lviv region]. In Markov, I. (ed.), *Ukrayins'ka trudova mihratsiya u konteksti zmin suchasnoho svitu [Ukrainian labor migration in the context of changes in the modern world]*. Lviv: Manuskrpyt. 110–125. (in Ukrainian).
12. Molodikova, I. N. (red.), 2005. *Migracija naselenija v kontekste social'nyh nauk [Migration of the population in the context of social sciences]*. Smolensk: Madzhenta. (in Russian).
13. Iglicka, K. (ed.), 2003. *Mihratsiya i rynky pratsi Pol'shchi y Ukrayini [Migration and labor markets of Poland and Ukraine]*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych. (in Ukrainian).
14. Prybytkova, I. (2003). Trudovi mihranty u sotsial'niy iyerarkhiyi ukrayins'koho suspil'stva: statusni pozytsiyi, tsinnosti, zhyttyevi stratehiyi, styl' i sposib zhyttya [Migrant Workers in the Social Hierarchy of Ukrainian Society: Status Positions, Values, Life Strategies, Style and Lifestyle]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing, (1)*, 109–124.
15. Rovenchak, O. (2006). Vyvchennya ta klasyfikatsiya migratsiy u naukoviy literaturi z sotsiohumanitarnykh nauk yak sprobha nablyzheniya do operatsionalizatsiyi ponyat' [Study and classification of migrations in scientific literature on social sciences and humanities as an attempt to approach the operationalization of concepts]. *Politychnyy menedzhment, (2)*, 127–139 (in Ukrainian).
16. *Ukrainian World Congress* (2017). Retrieved from: <http://www.ukrainianworldcongress.org>.
17. Picha, V. M. (ed.), 2002. *Sotsiologiya: terminy, ponyattya, personaliyi. Navchal'nyy slovnyk–dovidnyk [Sociology: terms, notions, personalities. Educational Dictionary-Directory]*. Kyiv: Karavela; Lviv: Novyy svit-2000. (in Ukrainian).

18. Tyndyk, N. P. (2009). *Trudova mihratsiya v epokhu hlobalizatsiyi: intehratsiya u svit chy vtecha vid bidnosti [Labor Migration in the Age of Globalization: Integration into the World or Escape from Poverty]*. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs. (in Ukrainian).
19. Fedyuk, V. Yu. (2012). Ukrayins'kyy etnos v umovakh mihratsiynykh protsesiv suchasnoyi tsyvilizatsiyi [Ukrainian ethnos in the conditions of migration processes of modern civilization]. *Filosofiya. Kul'tura. Zhyttya*, (38), 61–75 (in Ukrainian).
20. Khymovych, O. (2008). Emihratsiyna aktyvnist' zhinochoho naseleण्या v Ukrayini [Ukrainian women emigration activity]. *Visnyk of the Lviv University. Series Sociology*, (2), 363–367 (in Ukrainian).
21. Chekhovych, S. B. (2003). *Mihratsiyne pravo Ukrayiny [Migration law of Ukraine]*. Shkola, Kyiv (in Ukrainian).
22. Shul'ga, N. (2002). *Velikoe pereselenie: repatrianty, bezhency, trudovye migranty [Great resettlement: repatriates, refugees, labor migrants]*. Kiev: Institute of Sociology, NAS Ukraine. (in Russian).
23. Castles, S. (2000). *Ethnicity and Globalization. From Migrant Worker to Transnational Citizen*. London – Thousand Oaks – New Delhi: SAGE Publications.
24. Huntington, S. P. (2004). *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*. New York – London – Toronto – Sydney: Simon & Shuster Paperbacks.
25. Korczyńska, J. (2003). *Sezonowe wyjazdy zarobkowe Polaków do Niemiec / [Seasonal earning trips of Poles to Germany]*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar. (in Polish).
26. Salazar Parreñas, R. (2001). *Servants of globalization. Women, migration and domestic work*. California: Stanford University Press.
27. Salazar Parreñas, R. (2005). *Children of global migration. Transnational families and gendered woes*. California: Stanford University Press.
28. Szczepaniková, A. (2006, March 28). *Migration as gendered and gendering process: A brief overview of the state of art and suggestions for future directions in migration research*. Retrieved from: <http://www.migrationonline.cz/e-library/?x=1963604>.
29. Castles, S., Miller, M. J., & Ammendola, G. (2005). The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World. American Foreign Policy Interests: *The Journal of the National Committee on American Foreign Policy*, 27(6), 537–542.
30. Tegeler, V., & Cherkez, O. (eds.), (2011). *Ukrainian Labour Migration Processes in Russia: Social and Gender Aspects, Materials of Comprehensive Sociological Study*. Odessa: "Elton" Ltd.
31. Weiss, T. L. (ed.), (2003). *World Migration 2003: Managing Migration Challenges and Responses for People on the Move*. Geneva: IOM.

Химович Оксана Степанівна – кандидат соціологічних наук
Львівський національний університет імені Івана Франка
Адреса: 79000, м. Львів., вул. Університетська 1
E-mail: o.khymovych@gmail.com

Khymovych Oksana – PhD in Sociology
Ivan Franko National University of Lviv
Address: 1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
E-mail: o.khymovych@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9511-3435